

«НЕТИПОВИЙ КИЇВ»: ЗРАЗКИ «ПІВНІЧНОГО МОДЕРНУ» У МІСЬКІЙ ЗАБУДОВІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Олена Ляпіна

«Atypical Kyiv»: examples of «Northern Art Nouveau» in the urban housing of the early 20th c.

Olena Liapina

At the turn of the 19 – 20th centuries Kyiv experienced a building boom: once a rural town transformed into a modern city. The widely spread one or two-storied classical-styled houses were replaced with multistoried apartment houses, designed in a new architectural fashion. By that time, various forms of Art Nouveau dominated European architecture. Kyiv also picked up this trend. Buildings in Kyiv of that time represent a motley mixture of the most popular variants of style each having certain peculiarities. The new urban buildings' constructions followed classical traditions while facades were designed after the latest European patterns. The National Romantic style is a remarkable and unusual form of the architectural Modern. It emerged in Northern Europe and was inspired by Scandinavian flora and fauna, local folklore and traditional architecture. The National Romantic style followed the motto "Back to nature": architects designed simple forms and chose building materials of a local origin. Unexpectedly we see the buildings in this Nordic style at the streets of Kyiv. How did they appear in a Southern town? As they were built as apartment houses for lease, the clients asked architects to make houses more attractive for the future tenants. It was the case as of the metropolitan Saint-Petersburg masters (F. Lidval, P. Svatkovskiy) so of the local architects and engineers (V. Peshchanskyi, O. Verbytskyi). In Kyiv, the National Romantic style has its own specific features. It is monumental, laconic in details and abundant in natural textures. Thus, Kyiv version of the Nordic style did not simply copied the original, but rather cited the patterns and creatively reinterpreted Scandinavian architectural forms.

Keywords: Kyiv, Urban Development, Early 20th Century, National Romantic style.

Історія Києва рубежу ХІХ – ХХ ст., зокрема її мистецька й архітектурна складова, все активніше вивчається й переосмислюється дослідниками. В останні десятиліття з'явилися і наукові, і популярні розвідки, присвячені забудові Києва, його стильовому оформленню (Кальницький 2012; Кальницький, Кондель-Перминова 2012; Ієвлева 2017). Особливу увагу приділено стилю модерн як винятковому, непересічному явищу в образній історії міста (Івашко 2007; Скібіцька 2011; Маслюков, Ганцева 2013). З іншого боку, мистецтвознавці й історики архітектури, дослідивши в основних рисах розвиток інтернаціональної складової стилю модерн, все більше акцентують його регіональні варіації, національно-романтичні течії. «Північний модерн» як один із різновидів стилю докладно аналізується переважно зарубіжними вченими (Кириллов 2014; Лисовський 2016). У численних публікаціях зосереджується увага на північних регіонах Російської імперії, частково Швеції, де стиль власне й сформувався. Натомість приклади будівель в інших місцевостях, зокрема на українських теренах, здебільшого згадуються побіжно або ж взагалі залишаються поза увагою. Українські дослідники почасти намагаються закрити цю лакуну у своїх розвідках (Мокроусова, Скібіцька 2007, с. 77-87; Івашко 2008, с. 124-125; Кириков, Івашко 2013, с. 4-7; Давидич 2017, с. 29-38), проте, на наш погляд, існуючі дані наразі є несистематизованими й уривчастими. З огляду на

це, завданням автора є узагальнити інформацію про будівлі у неприбутковому для Києва стилі «північного модерну», проаналізувати причини їх появи й охарактеризувати місцеві особливості.

Модерн – це мистецький стиль в європейській культурі рубежу XIX – XX ст.; особливе стильове утворення, сукупність напрямів і течій кінця XIX – початку XX ст. Він сформувався в Європі, і дуже швидко поширився на всі континенти – від Америки до Далекого Сходу. Стиль модерн не був монолітним. За свою коротку історію, найчастіше йому відводять близько 25 років (інколи 15), стиль пройшов щонайменше три стадії розвитку:

- ранню (1880-ті), цей період інколи називають флоральний, або декоративний модерн;
- розвинену (1890 – поч. 1900-х рр.), конструктивістський, раціоналістичний модерн;
- пізню (до 1914 р.), ретроспективний модерн.

Модерн представляли різні регіональні варіації, фактично кожна європейська країна дала свої зразки стилю. Таким чином, сукупність новаторських мистецьких напрямів рубежу століть умовно поділяють на інтернаціональний стиль і регіональні різновиди. Одним із таких є північний варіант модерну.

Що ж таке «північний модерн»? На сьогодні немає чіткого і загальноприйнятого визначення. В останні кілька десятиліть активізувались дослідження саме цього напрямку стилю модерн в російському, західноєвропейському, американському мистецтвознавстві й історії архітектури. Одразу зауважимо, що в роботах західноєвропейських і американських дослідників частіше зустрічаємо для означеного періоду назву «національний романтизм», тоді як в радянській/російській/ленінградській/петербурзькій мистецтвознавчій літературі широко вживаним є термін «північний модерн». Вважається, що першим його винайшов і увів у науковий обіг В. Лісовський (1976). Він розумів під ним гілку європейського модерну, а саме роботи петербурзьких архітекторів (Ф. Лідваля, М. Васильєва, І. Претро, О. Бубиря), які створювались під впливом «національного романтизму» Скандинавії і Фінляндії. У своїх творах вони прагнули акцентувати своєрідний, «північний», характер архітектури за допомогою перш за все будівельних матеріалів (максимально натуральних, зазвичай місцевого походження), особливої пластичної розробки об'ємів, що примушували згадати пам'ятки давнього мистецтва, використання активного зооморфного і рослинного декору, що підкреслювали зв'язок з фольклорною основою. Протягом останньої чверті XX ст. термін став загальновизнаним, але при цьому чи не кожен дослідник розумів його по-своєму. Найбільше розбіжностей викликає територія поширення даного напрямку. Деякі спеціалісти (представники ленінградської школи, Б. Кириков, В. Горюнов, М. Тублі) впевнено зараховують до «північного модерну» тільки пам'ятки архітектури Санкт-Петербурга 1900-х рр. Інші доводили, що «спільність кліматичних і ландшафтних умов будівництва в містах Фінляндії, Швеції і Петербурзі обумовила певну схожість і специфічність художніх рис модерну, що отримав назву північного...». Його своєрідність вбачали в оформленні фасадів природним каменем (граніт, мармур), активне використання в інтер'єрах дерева, металу, каменю (Пилявский, Тиц, Ушаков 2003, с. 483-484). Автори новітніх розвідок розглядають «північний модерн» саме в таких межах, інколи включаючи в окреслений ареал ще країни Балтії, зокрема Латвію й Естонію (Кириллов 2014; Лисовский 2016).

Погодимося з Є. Кириченко, що «зодчі країн Північної та Східної Європи на рубежі XIX – XX ст. надихались пошуками не стільки нового, скільки національного стилю. Для них поняття «нове» фактично прирівнювалось до поняття «національне». Нове слід втілювати тільки у формах національних, форми сучасної їм культури – символ ганебної залежності й приниження» (Кириченко 1978, с. 328). Таким чином, архітектори звертаються до минулого у пошуках власної національної традиції. Якщо її виокремити складно, вони долають труднощі шляхом свідомого її конструювання, спираючись на дані народного мистецтва.

Сучасні дослідники виділяють наступні ознаки «північного модерну»:

- суворість, монументальність, стримана поліхромія або монохромність;
- широке застосування на фасадах природного каменю (граніт, шведський сланець) з різноманітною брутальною фактурною обробкою (рваний руст, тесаний руст). Такий декор міг відігравати роль скульптурного рельєфу або орнаменту;
- рукотворні форми будівлі ніби виростають з особливостей скандинавського ландшафту;
- «нависання» масиву вхідної частини, неначе «вирубленої» в скелі;
- увага до окремих конструктивних елементів – еркери, який стає «знаковим» елементом модерну; входу та вікон, які набувають характерної трапецієподібної або стрільчастої форми;
- декор, який походить не від європейського «ар-нуво», а від скандинавської культури і легенд – із зображенням хижих тварин, птахів (сов), рибин, змій, павуків, грибів, фантастичних людиноподібних істот (локі і тролів – героїв фінських і шведських казок); зустрічаються мотиви соснових гілок і шишок;
- непопулярність «декоративно оформленого металу» в оздобленні козирків входів, карнизів, світильників; застосування металу обмежене, в основному, огорожами парпетів і балконів;
- відсутність позолоти в елементах декору;
- застосування малорельєфного декору в техніці кам'яного різьблення (Івашко 2008, с. 124-125; Івашко 2014, с. 74-75; Маслюков, Ганцева 2013, с. 463).

Звернімось до київської ситуації кінця XIX ст.

Київ до будівельного буму кінця 1890-х рр. перебував у стані, близькому до сільського: місто провінційне з усталеними консервативними традиціями (Малаков 2009, с. 9). Лише адміністративний статус та наявність невеликих промислових підприємств (напр., цегельних заводів) робило його схожим на справжнє місто з чисельністю населення на 1873 р. – 120 тис. чол., 1897 – 247, 7 тис. (Кальницький, Кондель-Пермінова 2012, с. 30). Головний масив міських житлових будинків складала рядова обивательська класицистична забудова в 1-2 поверхи. Сучасні українські дослідники виділяють ряд основних чинників, які сприяли радикальному оновленню міста упродовж другої половини XIX ст. Це, зокрема:

- зростання платоспроможності замовників. Київ поступово стає одним із важливих фінансових, промислових і торговельних центрів імперії. Тут мешкали «цукрові королі» – династії Бродських, Терещенків, Зайцевих, підприємці Д. Марголін, М. Гальперін, М. Закс.
- швидке збільшення населення міста, що обумовило квартирну кризу: помешкань не вистачало, ціни на житло стрімко зростали;
- розвиток матеріально-технічної бази, зокрема будівельної промисловості, що дало можливість реалізовувати найсміливіші архітектурні проекти; металообробних і машинобудівних підприємств;
- поява нових видів транспорту (механічного та електричного), а також залізниць і пов'язаного з ними господарства, а також розвиток річкового транспорту.
- удосконалення засобів зв'язку;
- модернізація міської гігієни та санітарії (поява водогону і каналізації) (Кальницький, Кондель-Пермінова 2012, с. 21-24, 253-282,).

Унаслідок дії вищезазначених факторів міське обличчя суттєво змінилося. Якщо на 1856 р. у місті налічувалось 4873 будинки (361 – кам'яний, ≈7%), то вже у 1880-х рр. цей показник зріс у десять разів. В 1911 р. у Києві вже було 45 п'ятиповерхових будинків, 25 – шестиповерхових, 5 – семиповерхових (Кальницький, Кондель-Пермінова 2012, с. 24).

Головним формотворчим елементом міської тканини став прибутковий будинок. Другим за популярністю типологічним різновидом житлових споруд був особняк.

Фото 1. Російський для зовнішньої торгівлі банк (Хрещатик, 32). Джерело: www.kiev.foto.info

Що стосується стилістичного оформлення, то впадає у вічі наступна закономірність. Переважна більшість громадських будівель зводилась з дотриманням звичних класицистичних форм, офіційно схваленого русько-візантійського стилю, різних напрямів історизму («київський ренесанс», «стиль київських підрядників») (Малаков 2009, с. 97; Скібіцька 2011, с. 54). Приватновласницьке будівництво було більш відкрите віянням архітектурної моди. Зауважимо, що в київських будинках рубежу століть значну увагу приділяли фасадному оформленню у новому стилі, тоді як структура та загальна композиція будівлі здебільшого зберігали традиційний класицистичний або еклектичний характер.

Будівлі в стилі модерн або, точніше сказати, з елементами модерну з'являються в Києві на початку XX ст. Т. Скібіцька вважала, що пальму першості слід віддати павільйону «Голгофа» на Володимирській гірці (1901 р.) (Скібіцька 2011, с. 62). Приклади будинків у новітньому стилі можна було побачити на нановорозпланованій вулиці Миколаївській (суч. вул. архітектора Городецького). Досконалим зразком модерну вважалась будівля цирку «Ніппо-Паласе» (цирк П. Крутикова). На початковому етапі київський архітектурний модерн орієнтується на західноєвропейські зразки, згодом бачимо приклади раціональної та ретроспективної, народно-стильової версій. В рамках останньої якраз і привертають до себе увагу будинки в стилі «північного модерну».

У дослідженнях з історії київської архітектури автори здебільшого не виокремлюють причин появи цього напрямку в міській забудові. Можемо припустити, що його застосування обумовлене наступними факторами:

- бажання замовника підкреслити свій статус, запросивши відомих столичних архітекторів (Ф. Лідваль, П. Андреев);
- замовник (банк, приватне підприємство) походив із Санкт-Петербурга і в такий спосіб акцентував походження справи (приміром, Київське відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку, арх. Ф. Лідваль);

- замовник походив із північно-західних регіонів Російської імперії, тож бажав підкреслити свої корені;
- прагнення виділити будівлю (прибутковий будинок) незвичним, оригінальним оформленням;
- київські архітектори у більшості здобували професійну освіту в столиці імперії – Санкт-Петербурзі, де бачили зразки «північного» стилю, запам'ятовували його прикметні особливості, а далі їх творчо перероблювали, пристосовуючи до умов південного регіону.

Т. Скібіцька зауважувала, що «північний модерн» був досить рідкісним у київській забудові; загалом вона виділила лише 4 приклади будівель з використанням рис даного стилізового напрямку (Скібіцька 2011, с. 142-145). Якими ж були зразки північного стилю у південному місті?

Одиничні архітектурні твори цього стилістичного напрямку яскраво вирізняються у загальній картині забудови міста межі XIX – XX ст. з домінуючим у ній неоренесансно-бароковим компонентом. Їх виділяє особлива монументальність, підкреслена відкритими фасадними площинами, лаконічна пластика та використання фактурного багатства природних матеріалів (Мокроусова, Скібіцька 2007, с. 77).

Слід відмітити, що чистих форм «північного модерну» ми практично не зустрічаємо. Навіть у хрестоматійному прикладі – будівлі Російського для зовнішньої торгівлі банку на Хрещатику, 32 (1911-1913 рр., арх. Ф. Лідваль) – основою слугували форми італійського ренесансу, підкреслені маскаронами першого поверху, що представляли образи римських комерсантів (див. фото 1-3). Водночас надзвичайну респектабельність фасаду надає облицювання рустованим, сірим з рожевими прожилками фінським/шведським гранітом. Також не дуже типовими для північного варіанту є великий картуш і гірлянди над порталом парадного входу, вертикальні пласкі рельєфні орнаментальні смуги на лицьовому фасаді, завершені композиціями з кількох пар хлопчиків, які спираються на декоративні вазы (скульп. В. Кузнецов) (Тронько 2011, кн. 1, ч. 3, с. 1839; Скібіцька 2011, с. 143). Зауважимо, що Ф. Лідваль не випадково був обраний архітектором даної будівлі. Він взагалі вважався майстром проектування банків; на початку 1900-х рр. за його проектами були зведені кілька будівель фінансового призначення, а за Азово-Донський банк (1908-1912 рр., СПб) він навіть отримав золоту медаль від міської комісії за найкращий фасад. Також

Фото 2. Російський для зовнішньої торгівлі банк (Хрещатик, 32).
Фрагмент фасаду. Джерело: www.kiev.foto.info

відомо, що паралельно з київським будівництвом, Ф. Лідваль брав участь у конкурсі проектів основної будівлі Російського для зовнішньої торгівлі банку в столиці імперії. Щоправда, згідно з конкурсними умовами в Санкт-Петербурзі слід було прагнути «монументальної архітектури, спокійного, суворого характеру (так званий декадентський стиль (тобто модерн) не допускається)» (Исаченко, Оль 1987, с. 44-56). Можливо, саме тому в Києві архітектор вирішив

Фото 3. Російський для зовнішньої торгівлі банк (Хрещатик, 32). Маскарон.
Джерело: www.kiev.foto.info

змінити початковий класицистичний проект більш цікавим, нетрадиційним ретроспективним варіантом з присмаком столичного стилю.

Яскравим прикладом не копіювання структури, а повторення-цитування окремих елементів або загальної стилістики «північного модерну» є прибутковий будинок по вул. І. Мазепи 18/29 у Києві (Кириков, Івашко 2013, с. 5) (див. фото 4). Його автор, не дуже відомий широкому загалу цивільний інженер В. Пещанський, виявився більш послідовним у наслідуванні нових архітектурних тенденцій. Прибутковий будинок родини Рибінських (1912 р.) не стільки візуально вражає північними мотивами, скільки наслідує конструктивні особливості скандинавських будівель. Лаконічний фасадний декор створює різноманіття віконних прорізів, які ніби нагадують

селянські будиночки або вікна-бійниці (4 поверх), урочистості додають еркери-башти, що ніби символізують скандинавські замки-фортеці. Прикметою, котра дозволяє віднести стиль будівлі саме до «північного модерну», є своєрідні, показні стилізовані готичні портали (стрілчасті перемички (Тронько 2011, кн. 1, ч. 3, с. 1442). О. Маслюков називає їх «портали Сонка» (див. фото 16) (Маслюков, Ганцева 2013, с. 465-466) – це п'ятикутні в периметрі, загострені, виразно оформлені каменем параболічні входи (див. фото 5). Водночас загальний вигляд будинку не протистоїть міській забудові, а є співзвучним приємними жовтуватими кольорами тиньку, заокругленими наріжними балконами. Прикрашаючи фасади свого творіння, архітектор також послідовно дотримувався північного стилю. Простий геометричний орнамент (див. фото 6), навіяний народною дерев'яною архітектурою і прикладним мистецтвом карел, створює несподіваний, оригінальний, привабливий візерунок (Маслюков, Ганцева 2013, с. 468-469). 1999 р. надбудовано мансардний поверх з наріжною декоративною банею (арх.

Фото 4. Прибутковий будинок (вул. І. Мазепи 18/29). Світлина

В. Приймак). У цей же час частково змінено оформлення порталів, їх оздоблено сірим гранітом, але зі збереженням первісних форм і декоративних узорів у вигляді стилізованих квіток обабіч дверей.

Додамо кілька слів про архітектора. Уродженець України, Володимир Пещанський тривалий час навчався у Санкт-Петербурзі: спочатку здобував військову освіту у

Фото 5. Прибутковий будинок (вул. І. Мазепи 18/29). Портал. Світлина автора.

Костянтинівському артилерійському училищі, згодом у Миколаївській інженерній академії та Інституті цивільних інженерів. З 1909 р. В. Пещанський служить у Києві, в кріпосному інженерному управлінні. Як військовий інженер він опікувався будівлями, котрі знаходились у межах Київської фортеці. Паралельно виконував і приватні замовлення, зокрема проектування прибуткових будинків на підлеглий йому території. Д. Малаков зауважує, що В. Пещанський активно і багато займався вивченням і реставрацією українських церков, колекціонував і досліджував українське мистецтво (Малаков 2003, с. 298-301). Однак, як бачимо, у своїх ранніх будівельних проектах він надихався архітектурою російської столиці, зокрема зразками у незвичному стилі «північного модерну», можливо знаходячи щось подібне до мотивів українського стилю, який також тільки-но народжувався (Мокроусова 2018, с. 72).

Стилістично довершений приклад «північного модерну» становить прибутковий

будинок І. Слинка (вул. Велика Васильківська, 14; 1910-1912 рр., арх., цив. інж. П. Сватковський) (див. фото 7). Історія появи даної будівлі уже досліджувалась (Мокроусова, Скібіцька 2007, с. 77-87; Тронько 2011, кн. 1, ч. 3, с. 1924-1925). Додамо лише, що родина Слинків була відомими київськими домовласниками. Окрім вказаного вище, їм також належали будинок на Андріївському узвозі, ще чотири – на вул. Великій Васильківській, а також на вулицях Басейній, Еспланадній, Львівській. Всі вони оформлені у стилі «київського ренесансу» або русько-візантійському (Андріївській узвіз, 34). Натомість робота П. Сватковського ефектно вирізняється з-поміж інших. Докладніше зупинимось на окремих моментах, що характеризують її стилістику. Головний фасад вирішений у монументальних формах «північного модерну» з яскраво вираженим раціоналістичним характером. Чолова композиція асиметрична, перші поверхи мали комерційне призначення й відповідно акцентовані природним каменем – лабрадором, площа до третього поверху додатково була декорована уламками граніту (зараз бачимо цементну стилізацію). Організація фасаду підкреслена у вінцевій частині характерним ритмом трикутних щипців і декоративних елементів – зрізаних щипців, які вінчали сходові вузли, та однією великою баштою у правій частині будівлі (наразі відсутня). Виразність великих стінових площин фасаду підкреслена монументальними формами балконів, які утворюють своєрідний ритм кожного поверху. Лаконічне декорування – орнаментальні мотиви на балконних балюстрадах доповнене двома маскаронами над порталами головних входів (Мокроусова, Скібіцька 2007, с. 81). За міськими легендами, це

Фото 6. Прибутковий будинок (вул. І. Мазепи 18/29). Фрагмент декору. Світлина автора.

були портрети батьків власника, фактичних замовників Андрія Петровича і Феодосії Петрівни Слинко, тестя і тещі архітектора (див. фото 8-9). Загалом, будинок І. Слинка належав до категорії дорогого комфортабельного житла і водночас правив за взірць для подальшої забудови вулиці.

На жаль, про самого архітектора П. Сватковського відомого небагато. Випускник Петербурзького інституту цивільних інженерів у Києві збудував лише вказаний вище будинок. Але й в імперській столиці його архітектурний спадок дуже скромний. Вірогідно, більше уваги він приділяв адміністративній роботі в Міністерстві внутрішніх справ (1907-1911), пізніше – в Міністерстві фінансів (1912-1914). Останні роки життя провів в еміграції у Франції. Помер у 1938 р. (Лица русской эмиграции 2017)

Окремі риси «північного модерну» можна виявити ще в кількох київських будівлях. Це, зокрема, прибутковий житловий будинок лікарки М. Обниської по вул. Михайлівській, 18 (переоформлений; надбудовано 5-й поверх за проектом техніка І. Ганфа у 1911 р.) (див. фото 10). За твердженням Д. Малакова, одним із співавторів реконструкції й надбудови був уже згадуваний В. Пещанський (Малаков 2003, с. 299). Основна будівля по червоній лінії забудови кілька разів перебудовувалась, оновлювалося й її фасадне оформлення. Остання масштабна модернізація відбулась саме у

1911 р., тоді ж будинок отримав стильний модерний вигляд. Щоправда, загальний об'єм складається з двох різночасових (раніше і різних за висотою) частин-секцій, які мали своє прикметне вирішення фасадів. Нижня (ближча до Майдану Незалежності), Г-подібна секція має рустовані цокольний і перший поверхи, головний вхід виділено площинним модерним порталом з трикутним щипцем, тинькованим під рваний камінь (ідея В. Пещанського). Фасад верхньої частини має досить лаконічний модерний вигляд з

Фото 7. Прибутковий будинок І. Слинка (вул. Велика Васильківська, 14).

Джерело: wikimapia.org

геометризованим ліпленням орнаментом рослинного характеру, цікавим оформленням проїзду і прилеглої до нього підпірної межевої стіни (Тронько 2011, кн. 1, ч. 2, с. 661-662).

Як не дивно, деякі дослідники віднаходять риси «північного модерну» у будівлі Селянського земельного банку, зведеного за проектом цивільного інженера О. Кобелева в 1911 р. по вул. Володимирській, 10 (Мокроусова, Скібіцька 2007, с. 78). Останній традиційно відносять до неоросійського стилю, проте окремі елементи і справді можуть нагадувати північну архітектуру, щоправда російської півночі.

Мотиви північного стилю бачимо в роботах петербурзького архітектора П. Андрєєва. Будівля Пасажу (будинок-пасаж страхового товариства «Росія», Хрещатик, 15 – Заньковецької, 4) витримана в стилі неокласицизму, проте активне використання гранчастих еркерів, підкреслений дощаним рустуванням перший (нежитловий, комерційний) поверх, загальна кольорова гамма свідчать про прихильність автора до столичних архітектурних віянь. Подібне враження справляє й інша робота П. Андрєєва – прибутковий будинок родини Ханенків (Терещенківська, 13, 1913-1914 рр.).

Фото 8. Прибутковий будинок І. Слінка (вул. Велика Васильківська, 14). Маскарон. Світлина автора.

Не тільки петербурзькі архітектори у своїх київських проектах застосовували елементи «північного модерну». Місцеві будівничі також надихались цим виразним, суворим презентабельним стилем. Так, його базові елементи можна вбачати у роботі Е. Брадтмана по вул. Лютеранській, 23. Відомий особняк С. Аршавського (1907 р.), загалом оформлений у стилістиці інтернаціонального модерну, водночас виділяється застосуванням різноманітного кам'яного облицювання в оформленні першого і частково другого поверхів. Це надало, по суті невеликому, будинку для однієї родини значної монументальності, що яскраво видно у порівнянні із сусідніми будівлями (Кириков, Івашко 2013, с. 5-6).

Прикладом може слугувати і творчий спадок О. Вербицького, зокрема, прибутковий будинок

Красовської по вул. Лютеранській, 15 (1907-1908 рр.) Оформлення будинку лаконічне, стримано-раціоналістичне, з цікавими асиметричними акцентами і ефектним кольоровим оздобленням (див. фото 11). Асиметричну композицію фасадної частини створюють еркери і балкони, акцентуючи в такий спосіб парадні приміщення квартир. Але найголовніше, що будинок – один із небагатьох прикладів споруди з монументальним керамічним фасадним панно. Ліва частина будинку підкреслена високим щипцем, у полі якого – поліхромне майолікове панно. На тлі пейзажу зображена ідилічна сцена з Паном (бог родючості і дикої природи), який грає на флейті-сірінзі, та двома дріадами під кронами дерев. Основна палітра пейзажу (синьо-білі, зелені, охристі відтінки) підтримана глазурованою плиткою у підвіконних площинах та фризі зі стрічкою з геометризovanого рослинного орнаменту. Цоколь, навпаки, виділений сірим штучним каменем з колотою поверхнею. На думку Т. Скібіцької, саме такий виразний аскетизм О. Вербицького споріднює його роботи з направленістю «північного модерну» як за формальними ознаками, так і за іконографічними мотивами (тема Пана, навіяна образами прози К. Гамсуна та відомою картиною А. Бьокліна «Весняний вечір») (Скібіцька 2011, с. 96-97; Івашко 2006, 55-56).

Варто згадати, що поодинокі приклади будівель у стилі «північний модерн» можна віднайти і в інших містах України. Досить цікавими, більш чисельними за київські, є харківські зразки. Там працювали визнані майстри даного напрямку, петербурзькі і московські архітектори М. Васильєв, О. Ржепишевський, І. Претро, Ф. Лідваль та інш. За словами В. Лісовського, в Харкові можна побачити один із найбільш значних творів «північного модерну», створених у Росії. Це – будівля Купецького банку (готель «Асторія», 1910-1913 рр., арх. М. Васильєв, О. Ржепишевський) (див. фото 12).

Фото 9. Прибутковий будинок І. Слінка (вул. Велика Васильківська, 14). Маскарон. Світлина автора.

Фото 10. Прибутковий будинок (вул. Михайлівська, 18-18а).
Світлина автора.

призначенням, будівлю у Чернігові. Сучасні вітчизняні дослідники вбачають у ній риси українського модерну, у той же час за окремими елементами (акцентований портал, «портал Сонка», прикметне еркерне завершення у вигляді високого конусу, віконні решітки) помітним є і вплив національного романтизму півночі (Лисовський 2016, с. 143, 477).

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. Київ переживає будівельний бум. Лібералізація правил будівництва, зростання фінансових можливостей замовників, активізація міжнародних зв'язків й обмін досвідом у середовищі архітекторів сприяли швидкому прийняттю нових європейських стилів, зокрема модерну. Київ являє собою своєрідну енциклопедію модерну, адже на міських вулицях можна побачити досить різні варіації стилю. Не є виключенням і такий екзотичний напрямок, як «північний модерн». Будівель у такому оформленні небагато, до того ж вони відзначаються суто зовнішнім прийняттям національного романтизму балтійського регіону. Їх появі ми завдячуємо перш за все петербурзьким архітекторам – Ф. Лідвалю, П. Андреєву, П. Сватковському, а також київським майстрам, випускникам столичного інституту цивільних інженерів О. Вербицькому та В. Пещанському. Як і модерн загалом, його північна варіація використовувались виключно в київських прибудових будинках для оформлення екстер'єру, без наслідування конструктивних особливостей будівель Скандинавії. У такий спосіб автори проектів і замовники бажали створити унікальний, своєрідний прикметний образ будівлі. І хоча будинки в стилі «північного

Ще один нетиповий приклад – будівля Дворянського і селянського поземельного банку в Чернігові (суч. Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка) (див. фото 13). Історія появи будівлі доволі цікава. В 1909 р. арх. О. І. фон Гоген запропонував оригінальний проект будівлі Селянського поземельного і Дворянського земельного банку для міст Пензи (див. фото 14) і Самари (прототип, вірогідно, становила будівля Телефонної компанії Л. Сонка в Гельсінкі (див. фото 15-16)). Згодом за цим же проектом звели аналогічну, як за зовнішнім виглядом, так і за

Фото 11. Прибутковий будинок (вул. Лютеранська, 15).

Джерело: [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lyuteranska_15.jpg)

модерну» були нетиповими для Києва рубежу століть, вони не є взірцевими з точки зору чистоти стилю, все ж вони можуть вважатися архітектурними перлинами міської забудови не тільки початку XX, але й XXI ст.

Фото 12. Будівля Купецького банку і готель «Асторія» (Харків, Павлівка пл., 10)

Джерело: <https://moniacs.kh.ua/arhitektura/tajny-doma-melodiya-chast-1/>

Фото 13. Будинок Дворянського і селянського поземельного банку (Чернівці, вул. Миру, 41)

Джерело: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Миру41.Чернівці.JPG>

Фото 14. Будинок Земельного банку (Пенза). Джерело: <https://vistanews.ru/culture/galleries/213489>

Фото 15. Будинок Телефонної компанії (Хельсінкі).
Джерело:
<https://finna.fi/Record/musketti.M012:HK19900208:54>

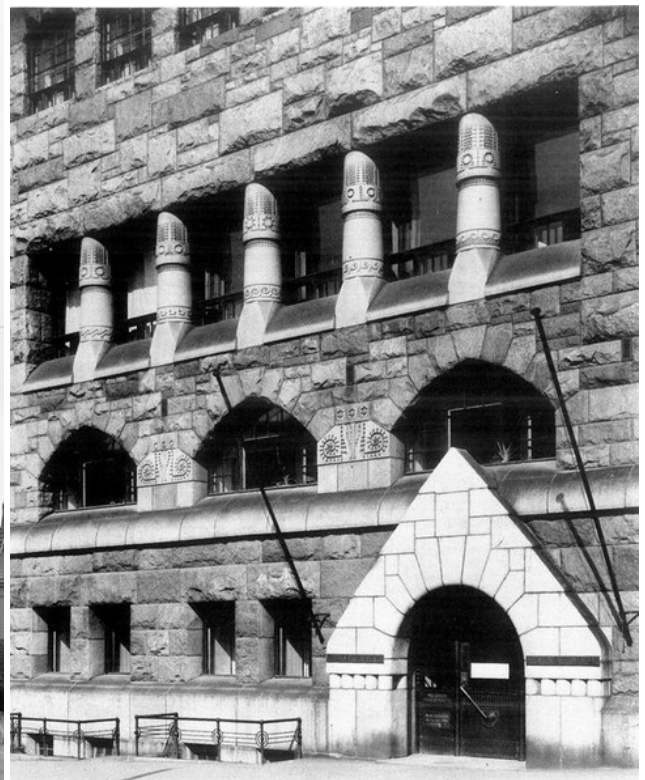

Фото 16. Будинок Телефонної компанії (Хельсінкі).
Портал. Джерело: <https://www.ranker.com/list/lars-sonck-architecture/reference>

Список джерел та літератури

- ДАВИДИЧ, Т. Ф., 2017, Соединение российских, украинских и европейских тенденций в архитектуре харьковского модерна, *Academia. Архитектура и строительство*, 1, 29-38.
- ТРОНЬКО, П. (ред.), 2011, *Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання*. Кн. 1: Київ. Ч. 2: М–С. К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана.
- ТРОНЬКО, П. (ред.), 2011, *Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання*. Кн. 1: Київ. Ч. 3: С–Я. К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана.
- ІВАШКО, Ю., 2006, *Будинки Києва в стилі модерн: (Дослідження історії та архітектури)*. Київ: Гопак.
- ІВАШКО, Ю., 2007, *Модерн в архітектурі Києва*. Київ: Гопак.
- ІВАШКО, Ю. В., 2008, Порівняльний аналіз модерну Петербурга і Києва, *Містобудування та територіальне планування*, 30, 121-128.
- ІВАШКО, Ю. В., 2014, Специфіка формотворення фінського «національного романтизму» і «північного модерну» Петербургу, *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, 35, 74-75.
- ИЕВЛЕВА, В. П., 2017, *Очерки индустриального развития Киева XIX – XX веков. Т. 1: XIX – начало XX века*. Киев: Логос.
- ИСАЧЕНКО, В. Г., ОЛЬ, Г. А., 1987, *Федор Лидваль*. Ленинград: Лениздат.
- КАЛЬНИЦКИЙ, М., 2012, *Зодчество и зодчие*. Киев: Сидоренко В.Б.
- КАЛЬНИЦКИЙ, М. Б., КОНДЕЛЬ-ПЕРМИНОВА, Н. М. (ред.), 2012, *Забудова Києва доби класичного капіталізму*. Київ: Сидоренко В. Б.
- КИРИКОВ, Б., ИВАШКО, Ю., 2013, «Северный» модерн Петербурга, Києва и Харькова, *Будмайстер*, 4, 4-7.
- КИРИЛЛОВ, В. В., 2014, *Архитектура «северного модерна»*. Москва: Из-во "Эдиториал УРСС".
- КИРИЧЕНКО, Е. И., 1978, *Русская архитектура 1830 – 1910-х годов*. Москва: Искусство.
- ЛИСОВСКИЙ, В., 2016, *Северный модерн: Национально-романтическое направление в архитектуре стран Балтийского моря на рубеже XIX и XX веков*. Санкт-Петербург: Изд. дом «Коло».
- Лица русской эмиграции, 2017, *Сватковский Павел Павлович*. Режим доступу: <http://rusgrave.tmweb.ru/card.php?id=901> (Дата звернення: 26.10.2018)
- МАЛАКОВ, Д. В., 2003, Архітектор, мистецтвознавець Володимир Пещанський, *Могилянські читання*, 298-303.
- МАЛАКОВ, Д. В., 2009, *Прибуткові будинки Києва*. Київ: Кий.
- МАСЛЮКОВ, А., ГАНЦЕВА, М., 2013, *Київ в стилі модерн*. Київ: Наш час.
- МОКРОУСОВА, О., СКІБІЦЬКА, Т., 2007, Рідкісна пам'ятка «північного модерну» в Києві по вулиці Червоноармійській 14 (у контексті історії формування забудови садиби 1858 – 1912 рр.), *Праці науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень*, 3, 77-87.
- МОКРОУСОВА, О. Г., 2018, *Старий Печерськ: гармата і хрест*. Київ: Либідь.
- ПИЛЯВСКИЙ, В. И., ТИЦ, А. А., УШАКОВ, Ю. С., 2003, *История русской архитектуры*. Москва: Архитектура-С.
- СКІБІЦЬКА, Т., 2011, *Київський архітектурний модерн (1900-1910-ті рр.)*. Львів: «Центр Європи».

References

- DAVIDICH, T. F., 2017, Soedinenie rossiiskikh, ukrainskikh i evropeiskikh tendentsii v arkhitekture kharkovskogo moderna [The connection of Russian, Ukrainian and European trends in architecture of Kharkov Art Nouveau], *Academia. Arkhitektura i stroitelstvo*, 1, 29-38.
- TRONKO, P. (ed.), 2011, *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia* [The Code of Ukraine's Historical and Cultural Memorials: Encyclopedic Edition]. Kn. 1: Kyiv. Ch. 2: M–S. Kyiv: Holov. red. Zvodu pamiatokistorii ta kultury pry vyd-vi "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- TRONKO, P. (ed.), 2011, *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Entsyklopedychne vydannia* [The Code of Ukraine's Historical and Cultural Memorials: Encyclopedic Edition]. Kn. 1: Kyiv. Ch. 3: S–Ya. Kyiv: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury pry vyd-vi "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- IVASHKO, Yu., 2006, *Budyanky Kyieva v styli modern: (Doslidzhenniaistorii ta arkhitektury)* [Art Nouveau buildings of Kyiv: (History and Architecture Research)]. Kyiv: Hopak.
- IVASHKO, Yu., 2007, *Modern v arkhitekturi Kyieva* [Art Nouveau in the Architecture of Kyiv]. Kyiv: Hopak.
- IVASHKO, Yu. V., 2008, Porivnialnyi analiz moderna Peterburha i Kyieva [Comparative analysis of Art Nouveau of St. Petersburg and Kiev], *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 30, 121-128.
- IVASHKO, Yu. V., 2014, Spetsyfika formotvorennia finskoho «natsionalnoho romantyzmu» i «pivnichnoho modernu» Peterburhu [The specific features of the formation of "national romanticism" of Finland and "North Art Nouveau" of St. Petersburg], *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*, 35, 74-75.
- IEVLEVA, V. P., 2017, *Ocherki industrialnogo razvitiia Kieva XIX-XX vekov* [Studies of the industrial development of Kyiv at the 19th and the beginning of the 20th centuries]. T. 1: XIX –nachaloXXveka. Kiev: Logos.
- ISACHENKO, V. G., Ol, G. A., 1987, *FedorLidval* [FedorLidvall]. Leningrad: Lenizdat.
- KALNITSKII, M., 2012, *Zodchestvo izodchie* [Architecture and Architects]. Kiev: Sidorenko V. B.
- KALNYTSKYI, M. B., KONDEL-PERMYNOVA, N. M. (eds.), 2012, *Zabudova Kyieva doby klasychnoho kapitalizmu* [The build-up of Kyiv during the period of classical capitalism]. Kyiv: Sydorenko V. B.
- KIRIKOV, B., IVASHKO, Iu., 2013, Severnyi modern Peterburga, Kieva i Kharkova ["North Art Nouveau" of St. Petersburg, Kyiv and Kharkov], *Budmaister*, 4, 4-7.
- KIRILLOV, V. V., 2014, *Arkhitektura «severnogo moderna»* [Arcitecture of "North Art Nouveau"]. Moskva: Iz-vo "Editorial URSS".
- KIRICHENKO, E. I., 1978, *Russkaia arkhitektura 1830 – 1910-h godov* [Russian architecture in the 1830s–1910s]. Moskva: Iskusstvo.
- LISOVSKII, V., 2016, *Severnyi modern: Natsionalno-romanticheskoe napravlenie v arkhitekture stran Baltiiskogo moria na rubezhe XIX i XX vekov* [North Art Nouveau: National-romantic trend in the architecture of the Baltic Sea countries at the turn of the 19th and 20th centuries]. Sankt-Peterburg: Izd. dom «Kolo».
- Litsa russkoi emigratsii [Persons of Russian emigration], 2017, Svatkovskii Pavel Pavlovich. Available from: <http://rusgrave.tmweb.ru/card.php?id=901> (Accessed: 26th October 2018)
- MALAKOV, D. V., 2003, Arkhitekt, mystetstvoznaveets Volodymyr Peshchanskyi [Architect, art historian Volodymyr Peshchanskyi], *Mohylianski chytannia*, 298-303.
- MALAKOV, D. V., 2009, *Prybutkovi budynky Kyieva* [Kyiv apartment buildings]. Kyiv: Kyi.
- MASLIUKOV, A., GANTSEVA, M., 2013, *Kiev v stile modern* [Kyiv in Modern]. Kiev: Nash chas.
- MOKROUSOVA, O., SKIBITSKA, T., 2007, Ridkisa pam'iatka «pivnichnoho modernu» v Kyievi po vulytsi Chervonoarmiiskii 14 (u konteksti istorii formuvannia zabudovy sadyby 1858-1912 rr.) [Rare

sight of "North Art Nouveau" in Kyiv down Chervonoarmiiska str., 14 (in the historical context of the building of the estate of 1858 – 1912)], *Pratsinaukovo-doslidnoho instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*, 3, 77-87.

MOKROUSOVA, O.H., 2018, *Staryi Pechersk: harmata i khrest* [Old Pechersk: cannon and cross]. Kyiv: Lybid.

PILIAVSKII, V. I., TITS, A. A., USHAKOV, Iu. S., 2003, *Istoriia russkoi arkhitektury* [History of Russian architecture]. Moskva: Arkhitektura-S.

SKIBITSKA, T. V., 2011, *Kyivskyi arkhitekturnyi modern (1900-1910-ti rr.)* [Regarding the Kyiv Architectural Modern of the 1900s–1910s]. Lviv: «Tsentralna Yevropa».

«Нетиповий Київ»: зразки “північного модерну” у міській забудові початку XX ст.

На рубежі XIX – XX ст. Київ перетворюється з провінційного на модерне місто. Цьому сприяло засвоєння і творче переосмислення новітніх архітектурних ідей, принципів будівництва і декоративних стилів. Одним із таких новочасних запозичень був «північний» модерн. Будівель у даному стилі в Києві небагато. Це були роботи як петербурзьких майстрів, так і місцевих архітекторів й інженерів. Вони вирізняються підкресленою монументальністю, лаконічним декоративним оформленням з використанням природних матеріалів. Також відмітимо не пряме наслідування архітектури «національного романтизму», а скоріше творче усвідомлення, цитування її окремих елементів або загальної стилістики.

Ключові слова: Київ, міська забудова, початок XX ст., національний романтизм, «північний» модерн.

Олена Ляпіна, к.і.н., доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).

Olena Liapina, PhD in History, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine).

Received: 23-11-2018

Advance Access Published: December, 2018